

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/164-10>**Соколова О. М.**кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Університет державної фіскальної служби України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7061-3692>**Sokolova Olga**

University of the State Fiscal Service of Ukraine

РОЗВИТОК СЕКТОРАЛЬНИХ ТЕОРІЙ У ДОСЛІДЖЕННІ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено секторальним теоріям структурування економіки, їх еволюції та розвитку. Висвітлено сутність теорії трьох секторів у процесі цивілізаційного розвитку суспільства в межах фазової тріади «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне». Розкрито еволюцію основних положень теорії трьох секторів та внесок А. Фішера, К. Кларка, Ж. Фурастьє у її розвиток. Висвітлено критерії структурування економіки на сектори та наведено порівняльну характеристику групування агрегованих видів економічної діяльності у відповідні сектори. Підкреслено роль кожного сектору у розвитку економіки країни та вирішенні проблем зайнятості й безробіття. Охарактеризовано п'яти- та шестисекторні моделі структурування економіки. Розкрито концепцію постіндустріального суспільства, в якому освіта, наука, інформація набувають найважливішого значення у розвитку економіки країни.

Ключові слова: структура економіки, сектори, секторальне структурування національної економіки, продуктивність, економічний розвиток, постіндустріальне суспільство.

DEVELOPMENT OF SECTORAL THEORIES IN THE STUDY OF THE STRUCTURE OF THE ECONOMY

The article is devoted to sectoral theories of economic structuring, their evolution and development. It is emphasized that in the study of structural patterns of development of the national economy the theory of three sectors is widespread. International organizations use a three-sector model to characterize the country's economy and compare it with others, distinguishing between the agricultural, industrial and service sectors. The essence of the theory of three sectors in the process of civilizational development of society within the phase triad "pre-industrial – industrial – post-industrial" is highlighted. The evolution of the main provisions of the theory of three sectors and the contribution of A. Fischer, K. Clark, J. Furastier to its development are revealed. The comparative characteristic of grouping of aggregated types of economic activity into primary, secondary and tertiary sectors and criteria of structuring of economy are presented. The role of each sector in the development of the country's economy is emphasized. Emphasis is placed on the heterogeneity of the tertiary sector and its role in solving the unemployment problem. It is proved that the reason for the growth of employment in the service sector is the increase in demand not so much for consumer as for production services. The structural changes taking place in the economy have led to the development of the theory of three sectors in the study of the structure of the economy, which went by a deeper study of the tertiary sector and its detail. The concept of post-industrial society is revealed, in which education, science, information become of paramount importance in the development of the country's economy. Five- and six-sector models of economic structuring are described. Within these models, the development of the knowledge economy was recognized as a priority of public policy. Three blocks of the state social and economic policy for development of economy of knowledge are defined. It is determined that the development of the sectoral structure of the national economy takes place against the background of dialectical laws, under the influence of dynamism and sustainability. It is proved that the change of relations between sectors is accompanied by profound qualitative changes in each sector, the structure of the economy as a whole, which translates it to a new level of development. Emphasis is placed on the need to identify growth poles in each sector of the national economy.

Keywords: structure of the economy, sectors, sectoral structuring of the national economy, productivity, economic development, post-industrial society.

JEL classification: O14, O41, P16

Постановка проблеми. Стабільність розвитку національної економіки значною мірою залежить від рівня прогресивності та ефективності її структури. Структура економіки – це відносно сталий порядок внутрішніх просторових зв'язків між окремими її елементами, який визначає функціональне призначення та її взаємодію з зовнішнім середовищем. У цьому розумінні структура виступає законом зв'язку елементів. Кожна національна економіка є поліструктурною, тобто має структурні рівні. Структурованість виступає однією з головних властивостей будь-якої економіки країни, оскільки змістовні структурні її характеристики та пропорції співвідношення окремих елементів визначають,

з одного боку, сталість, а з іншого – динамізм та ефективність функціонування національної економіки.

Що стосується економіки України, то її структура не відповідає сучасним розвиненим країнам світу. Деструктивна трансформація майже усіх інститутів країни зумовила акцентування уваги державної політики на розвитку сировинних галузей та фінансовому секторі. У результаті країна потрапила у «сировинну пастку» свого розвитку, що зумовило примітивізацію структури економіки та її перманентно-кризовий стан. Формування оптимальної й прогресивної структури економіки є складним і комплексним питанням. Оскільки секторальна структура характеризує якісний

рівень розвитку національної економіки, то важливим є аналіз основних положень секторальних теорій у дослідженні структури економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий внесок у дослідження структури економіки зробили такі українські вчені, як: Ю. Бажал, В. Геєць, В. Бодров, Н. Гражевська, С. Єрохін, А. Ігнатюк, Л. Лазебник, В. Сіденко, А. Ходжаян, Л. Шинкарук, А. Чухно, М. Якубовський та багато інших, які досліджували галузеву, відтворювальну, регіональну структуру національної економіки; структуру за формами власності та інституційними секторами, а також структурні зміни та їх вплив на сталий економічний розвиток. Водночас у науковій літературі питання секторального структурування національної економіки не отримали достатнього висвітлення та потребують подальшого поглибленого дослідження секторальні теорії у дослідженні структури економіки.

Метою статті є дослідження сутності секторального структурування економіки на основі аналізу сучасних секторальних теорій.

Вклад основного матеріалу. Акцент у дослідженнях на агрегованих видах економічної діяльності (секторах) став домінуючим у другій половині ХХ ст., коли в країнах та їх урядах набули поширення ідеї теорії Дж.М. Кейнса щодо необхідності органічного поєднання ринкових механізмів і механізмів державного регулювання економіки та провідної ролі держави у подоланні дисбалансів і формуванні оптимальної структури національної економіки. Адже структура національної економіки за видами економічної діяльності є узагальненою характеристикою якісного рівня розвитку економічної системи загалом.

Засновником секторальних теорій вважається Ф. Ліст, автор п'ятистадійної моделі розвитку суспільства (примітивна; скотарства; землеробства; аграрно-промислового; аграрно-промислово-комерційна). На останній стадії розвиненим є як промислове виробництво, так і сфера послуг. До сфери послуг науковець відносив торгівлю, науку, освіту та виховання [3, с. 253].

Під час дослідження структурних закономірностей розвитку національної економіки поширення набула теорія трьох секторів А. Фішера і К. Кларка (секторальна теорія, або теорія секторальних змін). Ця теорія обґрунтовує зміни структури зайнятості у процесі цивілізаційного розвитку суспільства в межах фазової тріади «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне». Вона витримала випробування часом, є дієвою і сьогодні. Світовий банк, Міжнародна організація із промислового розвитку, Організація економічного співробітництва та розвитку та інші міжнародні організації для характеристики економіки країни та її порівняння з іншими використовують трисекторну модель, виділяючи аграрний, індустріальний та сервісний сектори.

А. Фішер, К. Кларк і Ж. Фурастьє заклали основи поділу економіки на три сектори. Масове безробіття 1930-х рр., що було наслідком Великої депресії, стало однією з причин уваги вчених до агрегованих видів економічної діяльності, систематизації їх у певні сектори, з'ясування ролі кожного сектору у розвитку економіки країни та вирішення соціальних проблем, зокрема проблеми безробіття.

Одним із перших, хто розглянув структуру національної економіки з погляду виробничо-технічних сек-

торів, був А. Фішер. Він виділив три сектори економіки: первинний (видобувний), вторинний (обробний) і третинний (сектор послуг). Для секторального структурування економіки А. Фішер застосував критерій «еластичність попиту за доходом». Відповідно до вибраного критерію до первинного сектору відносяться сільське господарство та галузі з видобутку корисних копалин – еластичність попиту за доходом до 0,5; вторинний сектор представлений обробною промисловістю – еластичність попиту за доходом від 0,5 до 1 включно; третинний сектор включає різні види послуг (транспорт, торгівлю, дозвілля, освіту, художню творчість тощо) – еластичність попиту за доходом більше одиниці [8, с. 25–31].

Позитивною стороною трисекторної моделі А. Фішера є виділення третинного сектору як самостійного, акцентування уваги на його особливій ролі у суспільному виробництві й розширенні зайнятості. Причиною стрімкого зростання галузей третинного сектору вчений вважав високу еластичність попиту за доходом, технічні причини та зміну споживчих уподобань.

У статті «Виробництво первинне, вторинне і третинне» (1939 р.) А. Фішер зазначав, що галузі третинного сектору можуть зробити структуру виробництва більш гнучкою та надати можливість для розширення зайнятості в інших видах економічної діяльності [9, с. 25]. Відзначимо, що А. Фішер не ототожнював поняття «послуги» і «третинний сектор». Він лише вказував на те, що деякі з тих видів діяльності, які А. Сміт вважав непродуктивними, можуть вважатися продуктивними з погляду праці, корисної для суспільства, які вийшли за межі основних потреб сільського господарства та виробництва.

Точкою відліку зосередження наукової уваги безпосередньо саме на секторах економіки слід вважати працю англійського економіста К. Кларка «Умови економічного прогресу» (1940 р.), який продовжив і доповнив модель Фішера. Він також виокремив три сектори національної економіки: первинний, вторинний і третинний. До первинного сектору К. Кларк відносив сільське, лісове господарство, тваринництво, рибальство, полювання. До вторинного сектору – видобуток корисних копалин, промислове виробництво, будівельні та громадські роботи, газо- та електропостачання. До третинного сектору – інші види діяльності, основними з яких є торгівля, транспорт, державне управління, побутові послуги та інші продукти нематеріального виробництва [6, с. 337–338].

Критеріями поділу економіки на сектори за К. Кларком були: залежність від природних ресурсів, техніко-економічні особливості галузі, рівень продуктивності праці, кількість зайнятих у кожному секторі. Так, особливістю продукції первинного сектору є те, що вона в основному складається із предметів першої необхідності. Зі зростанням загального добробуту частка національного доходу, що витрачається на предмети першої необхідності, буде зменшуватися. Основна відмінність між продукцією первинного і вторинного секторів – зміна віддачі від збільшення масштабів виробництва (в первинному секторі зменшується, у вторинному – збільшується). Продукція первинного і вторинного секторів транспортабельна (на відміну від продукції/послуг третинного сектору) і може бути об'єктом купівлі-продажу в міжнародній торгівлі. Види економічної діяльності, що відносяться до тре-

тинного сектору, не можуть брати участь у міжнародній торгівлі, за винятком транспортних і банківських послуг, страхування [6, с. 338].

К. Кларк дійшов висновку, що економічному прогресу сприяє переміщення працездатного населення з сільського господарства у промислове виробництво, а з промисловості – у сферу послуг. Умовою економічного прогресу є зростання продуктивності праці або переміщення робочої сили з менш продуктивного сектору в більш продуктивний. Збільшення зайнятості в третинному секторі вчений пояснював змінами в попиті з боку споживачів.

У третьому виданні «Умови економічного прогресу» (1957 р.) К. Кларк зробив дещо інше структурування економіки. Так, видобуток корисних копалин К. Кларк відніс до прикордонної галузі, яка може включатися в сільське господарство або промислове виробництво. Але головною ціллю перевиданої роботи був не розподіл галузей за секторами економіки, а аналіз причин збільшення реального національного продукту, доходів і споживання. Вчений зробив акцент на ролі третинного сектору у вирішенні проблеми безробіття та виявив нові причини зростання зайнятості у ньому – зростання попиту не стільки на споживчі, скільки на виробничі послуги [7, с. 375–376].

Теорію К. Кларка продовжив Ж. Фурастьє. У праці «Велика надія ХХІ століття» (1949 р.) вчений вносить новий критерій для класифікації видів діяльності – продуктивність, яка є мірою технічного прогресу. Для видів господарської діяльності первинного сектору характерна продуктивність на середньому рівні; у вторинному секторі зростання продуктивності вище середнього; у третинному секторі відсутні або повільні темпи зростання продуктивності.

Згідно з теорією Ж. Фурастьє, розподіл робочої сили між трьома секторами проходить поетапно. Перший етап – традиційні цивілізації, в яких частка первинного сектору в зайнятості становить 70%, вторинного – 20%, третинного – 10%, суспільство з наукової позиції ще не дуже розвинене, використання техніки незначне. Перехідна фаза починається з індустріалізації, наслідком якої є механізація виробництва, у структурі зайнятості первинний сектор становить 40%, вторинний – 40%, третинний – 20%. У первинному секторі задіяно більше техніки, що скорочує кількість необхідних пра-

цівників, у вторинному – збільшується попит на техніку і робочу силу. Процеси механізації й автоматизації поширюються на всі види економічної діяльності, що спричиняє зниження попиту на робочу силу у первинному і вторинному секторах, а в третинному, навпаки, зростання. Отже, третинна цивілізація починається, коли зайнятість у первинному секторі скорочується до 10%, у вторинному – до 20%, у третинному – зростає до 70% [10]. Зазначимо, що у 50–60-х рр. ХХ ст. в індустріально розвинених країнах спостерігалось зниження зайнятості у вторинному секторі й динамічне зростання у третинному.

Ж. Фурастьє розглядав розширення третинного сектору як спосіб підвищення якості життя, соціальної захищеності, рівня освіти і кваліфікації працівників, вирішення проблем зайнятості та безробіття у довгостроковій перспективі. Такі висновки вчений зробив, аналізуючи зміни, які відбувалися всередині третинного сектору, та бурхливий розвиток технічного прогресу як основного чинника зростання сфери послуг. Він вважав, що сфера послуг буде вимагати тільки висококваліфіковану робочу силу, а частка вторинного сектору у структурі економік високорозвинених країн буде зменшуватися. Зазначимо, що не всі прогнози Ж. Фурастьє справдилися повністю. Так, у 2017 р. індустріальний сектор Німеччини створював 30,7% ВВП, забезпечуючи робочими місцями майже 24,2% працездатного населення [5]. Сервісний сектор залучає як висококваліфіковану, так і низькокваліфіковану робочу силу.

У таблиці 1 наведено порівняльну характеристику структурування економіки відповідно до теорії трьох секторів Фішера-Кларка-Фурастьє.

Отже, відповідно до теорії Фішера-Кларка-Фурастьє сектори економіки мають свій життєвий цикл. Під впливом цивілізаційного прогресу відбувається послідовний перехід провідної ролі секторів: від первинного до третинного. Розроблений науковцями секторальний підхід до класифікації національних економік забезпечує встановлення структури економіки кожної країни і співвідношення між ними. Якщо панує аграрний сектор, то це означає, що країна перебуває на аграрній стадії і неможливо її видати за індустріальну.

Ця концепція виявила свою життєздатність упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. і нині зберігає актуальність для

Таблиця 1

Структурування економіки в трьох секторних моделях А. Фішера, К. Кларка, Ж. Фурастьє

Науковці	Критерій структурування економіки	Сектори		
		Первинний	Вторинний	Третинний
А. Фішер (1939 р.)	еластичність попиту за доходом	сільське господарство; галузі з видобутку корисних копалин	обробна промисловість	різні види послуг
К. Кларк (1940 р.)	техніко-економічні особливості галузі, зміна віддачі від збільшення масштабів виробництв, рівень продуктивності праці	сільське, лісове господарство, тваринництво, рибальство, полювання	видобуток корисних копалин, промислове виробництво, будівельні та громадські роботи, газо- та електропостачання	торгівля, транспорт, державне управління, побутові послуги, інші послуги
Ж. Фурастьє (1949 р.)	технічний прогрес, рівень продуктивності	сільське господарство, видобуток корисних копалин	промислове виробництво	різні види послуги, будівництво

Джерело: складено за: [6; 8; 10]

політиків, аналітиків і науковців. Водночас структурні зміни, що відбуваються в економіках різних країн, зумовили подальший розвиток теорії трьох секторів у дослідженні структури економіки, який в основному пішов шляхом більш глибокого вивчення третинного сектору та його деталізації. При цьому особлива увага приділялася концепції постіндустріального суспільства та різноманітності послуг.

Д. Белл, засновник концепції постіндустріального суспільства, представив свій варіант п'ятисекторного структурування економіки. Вчений скоротив третинний сектор, обмеживши його транспортними та комунальними послугами; торгівлю, фінансову, страхову діяльність та операції з нерухомістю відніс до «четвертинного»; до «п'ятиринного» включив охорону здоров'я, освіту, науково-дослідну діяльність, відпочинок, державне управління [2, с. 508]. Зазначимо, що інформаційною та аналітичною базою дослідження слугувала структура економіки США. Модель Д. Белла відображає основний постулат постіндустріального суспільства: знання відіграють провідну роль у соціальному та економічному розвитку країни. Знання було виділено як самостійний елемент продуктивних сил, а розбудову «знанневої економіки» або «економіки знань» було визнано пріоритетом наприкінці 90-х років ХХ ст. у політичних та економічних платформах провідних країн світу. Так, у 2000 р. на саміті в Лісабоні лідери держав-членів ЄС проголосили мету «зробити ЄС найбільш конкурентоспроможною і динамічною економікою, заснованою на знаннях» [12].

На думку Ю.М. Бажала, для розбудови знанневої економіки має здійснюватися розроблення та реалізація таких трьох блоків державної соціально-економічної політики: 1) розроблення комплексної національної стратегії формування і забезпечення стабільного розвитку знанневої економіки; 2) реалізація цієї концепції на широкій соціальній базі участі та відповідальності всіх прошарків державної спільноти, включаючи, крім державних керманців, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадянського суспільства, мас-медіа тощо; 3) забезпечення тісної та ефективної кооперації, координації та балансування розвитку ключових секторів економіки, які зумовлюють успішність руху до знанневої економіки, а також прискорене створення сучасної інформаційної інфраструктури для широкого доступу до сучасних передових знань [1, с. 70].

М. Порат продовжив дослідження секторального структурування економіки США на основі галузевого підходу. Він розділив американську економіку на 6 секторів: сектор первинної інформації; сектор вторинної інформації; сектор третинної інформації; чет-

вертинний сектор, що виробляє товари; п'ятеринний сектор (інфраструктурний сектор) та шестиринний сектор (сектор домашнього господарства) [11]. Вчений звернув увагу на той факт, що близько половини усіх зайнятих у США можуть бути кваліфіковані як працівники інформаційної сфери, тобто відбувається як абсолютне, так і відносне зростання первинного та вторинного секторів інформації. На основі цього вчений зробив припущення про формування нового типу економіки – інформаційної.

На думку А. Чухно, П. Юхименко та П. Леоненко, спроба розділити третинний сектор на три сектори є не виправданою. Практика економічного розвитку довела, що спроба віднести галузі, які виробляють знання, до «четвертинного» і «п'ятеринного» секторів суперечить реальності. Адже це галузі, які постачають економіці найістотніші й найважливіші ресурси виробництва. І замість висунення їх уперед вони, навпаки, відсуваються все далі, хоча насправді відіграють провідну роль. До того ж це не поліпшує структурування економіки, а певним чином заплутує її [4, с. 201].

Ми погоджуємося, що нині найважливішого значення в економічному розвитку країни набувають освіта, наука, інформація. Водночас важливо, щоб досягнення освіти і науки пронизували та розвивали усю сукупність наявних у країні секторів, тим самим привели до їх якісної еволюції.

Висновки. Отже, секторальні теорії розвивалися й еволюціонували від трьох до п'яти і більше секторів структурування економіки. Секторальна структура дає змогу охарактеризувати внутрішні процеси переходу від однієї стадії суспільного розвитку до іншої – від аграрної до індустріальної, від індустріальної – до постіндустріальної, виявити трансформаційні зміни в економіці.

Зміна співвідношення між секторами – це не заміна одного іншим, а глибокі якісні зміни в кожному секторі, структурі економіки загалом, що переводить її на новий рівень розвитку. Висока частка сільського господарства чи промисловості у структурі економіки ще не свідчить про відсталість країни. Так само, як домінування сфери послуг не робить економіку країни автоматично високорозвиненою. Справжня проблема – не у скороченні частки промислового виробництва і сільського господарства, які створюють основну частину продуктової маси, а у тому, щоб зробити ці сектори максимально ефективними, підняти їх на новий науково-технічний рівень. Предметом дослідження в сучасних секторальних теоріях стає вивчення механізмів формування прогресивної структури економіки, визначення пріоритетних напрямів економічного розвитку та полюсів зростання в кожному секторі національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Бажал Ю.М. Знаннева економіка : слово та діло : термінологія має значення. *Монітор конкурентноспроможності*. 2008. № 1–2. С. 67–70.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 2004. 788 с.
3. Мальська М. Теоретико-методологічні засади оцінки місця і ролі сфери послуг у системі національної економіки країни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2011. Вип. 28. С. 253–261.
4. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії : підручник. Київ : Знання, 2007. 878 с.
5. Central Intelligence Agency. The World Factbook (2019). Economy. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html>
6. Colin, Clark. Conditions of Economic Progress. London : Macmillan and Co. & Co. Ltd Sent Martin's Press, 1940. 515 p.

7. Colin, Clark. Conditions of Economic Progress. Third edition largely rewritten. London : Macmillan & Co. Ltd New York Sent Martin's Press, 1960. 720 p.
8. Fisher Allan G.B. The Clash of Progress and Security. London : Macmillan & Co. Ltd Sent Martin's Street, 1935. 235 p.
9. Fisher Allan G.B. Production, Primary, Secondary and Tertiary. *Economic Record*. 1939. Vol. 15, Issue 1. P. 24–38.
10. Fourastie J. La progres technique et revolution economique. Paris. 1958.
11. Porat M., Rubin M. The information economy: development and measurement. Washington : Government Printing Office, 1977. 130 p.
12. The Lisbon Review (2002). An Assessment of Policies and Reforms in Europe, Geneva: World Economic Forum. URL : http://www.weforum.org/pdf/Gcr/LisbonReview/LisbonReview_2002.pdf.

References:

1. Bazhal Yu.M. (2008) Znannieva ekonomika: slovo ta dilo: terminolohiia maie znachennia [Cognitive economics: word and deed: terminolo-gy matters]. *Monitor konkurentnospromozhnosti*, no. 1–2, pp. 67–70. (in Ukrainian)
2. Bell D. (2004) Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo [The coming post-industrial society]. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia. Moscow: Academia. (in Russian)
3. Malska M. (2011) Teoretyko-metodolohichni zasady otsinky mistsia i roli sfery posluh u systemi natsionalnoi ekonomiky krainy [Theoretical and methodological grounds assessment place and role of services in national economies system]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*, no. 28, pp. 253–261. (in Ukrainian)
4. Chukhno A.A., Yukhymenko P.I., Leonenko P.M. (2007) Suchasni ekonomichni teorii: pidruchnyk [Modern economic theories]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
5. Central Intelligence Agency. The World Factbook (2019). Economy. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html>.
6. Colin, Clark. (1940) Conditions of Economic Progress. London: Macmillan and Co. & Co. Ltd Sent Martin's Press, 515 p.
7. Colin, Clark. (1960) Conditions of Economic Progress. Third edition largely rewritten. London: Macmillan & Co. Ltd New York Sent Martin's Press, 720 p.
8. Fisher Allan G.B. (1935) The Clash of Progress and Security. London: Macmillan & Co. Ltd Sent Martin's Street, 235 p.
9. Fisher Allan G.B. (1939) Production, Primary, Secondary and Tertiary. *Economic Record*, vol. 15, Issue 1, pp. 24–38.
10. Fourastie J. (1958) La progres technique et revolution economique. Paris.
11. Porat M., Rubin M. (1977) The information economy: development and measurement. Washington: Government Printing Office, 130 p.
12. The Lisbon Review (2002). An Assessment of Policies and Reforms in Europe, Geneva: World Economic Forum. Available at: http://www.weforum.org/pdf/Gcr/LisbonReview/LisbonReview_2002.pdf.